

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 13 (9388) | Среда, январь 16 | 1974 чыл | 1925 чылдан үндөөлтөгүсүн | Өртөө 2 көп.

Ф. Д. Кулаковтун Азербайджанда чоруп турары

БАНУ. (СЭТА). Январь 14-те СЭКП ТН-ның Политбюро кеңигүну, СЭКП ТН-ның секретары Ф. Д. Кулаков ында чеде берген. Азербайджанның Компартиясының ТН-ның бирги секретары Г. А. Алиев, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даггазы А. И. Ибрагимов, Азербайджанның ИП ТН-ның бюросу кеңигүнери болгаш кеңигүнүгө кандидаттар, республиканың партия, совет органнарының өске-даа удуруткучулары Ф. Д. Кулаковтун аэропорттан уткуп алганнар. Ол-ла хүн Ф. Д. Кулаков В. И. Ленинге тураснаалга болгаш Бакунуң 26 комиссарларының мавзолейинге чекки салган. Бакуну ол көзүп көргөн, хоорайның амыдыралы-биле танышкан болгаш Азербайджанның төгүзүнуң музейинге база барган.

Д. Ф. Устиновтун Башкирияда чоруп турары

УФА. (СЭТА). Башкирияда чеде берген СЭКП ТН-ның Политбюро кеңигүнери кандидат, СЭКП ТН-ның секретары Д. Ф. Устинов январь 14-те республиканың найысылалының ажилчы чокнарының амыдыралы-биле танышкан ургулчулзун. Д. Ф. Устинов хоорайны кезип көргөш, массалык чуртталга тудуунун черлеринге чоран. Уфаның мотор кылыр заводунга баргаш, автомобильдиң «М-412» деп моторларын нанчар кылып турарын сонуграан, ажилчылар, инженер-техниктиг ажилдакчылар-биле ол чугалашкан. Д. Ф. Устинов машина кылыр бугурулгелериниң, тудуу организациларының болгаш өөредилге черлериниң партияниң база ажил-агыйжи актив-биле умурашкан. СЭКП-ниң Башкир обкомунуң бирги секретары М. З. Шакиров беседага киршишен.

УЛУСЧУ УНИВЕРСИТЕТТЕР

СЭКП-ниң XXIV съездиз совет улустун куятураут деп-недн бедилериниң, бот-өөредилгениң массалык хевири-нин бирээни боуру улусчу университеттерниң ужуу-дузаның демдегезин. Олар марксизм-ленинизм теориясы пропагандалаарына, бодик медреселди, бугу таазы-биле сайыраатгы коммунисттик тургузууларын кижиздеринге, эртем-билиглерин медреселеринге чуугаа рольду ойноп турар.

Коммунисттик партия улусчу университеттерге доктаамаал кычагын салып, оларның тыптыл келген хүнеринден эгез-лээш-ле, деткичине, дуулаамчыны көргүзүп келген. Улусчу университеттерин амылан экижер дугайында СЭКП ТН-ның доктаамалы (1968 чыл) улусчу университеттерни хогу-деринге болгаш бижылаарына уулу жук-дузаны болган. Бо уениң штинде бистид республикага 20 улусчу университеттер тургузунган, дынакчыларын саны 3,5 капта угайган.

Эркен чыдар улусчу университеттерде бижилерин адыр адыр-биле чөвүлелериниң тодаргай сооругалымын база амыдыралчы күшүнү бидикти. Ам Чырдышкын, Култура, Кадых камгаала, Юстидна министрстволарын чинида, «Тыва тулау» тресте, Автогослесде мындг чөвүлелер тургузунган.

Язы-бүрү бижилер аайы-биле тускай эртинги каадаларын каттыштырган башкылар коллективтери улусчу университеттерде бар апарган. Улусчу университеттерин тургузуу, ажилының шынары база ажызын, Баштайгы чыдарлар олар колдууна-ла ажилчы чоңун, аныктарын эстетиктиг кижизиделгенине уганган култура университеттерин боулу тургуулан. А согуу уеде совет кижилерин эртем-техниканы, экономиктиг болгаш интелектуал-политиктиг эртемни өөрениргине сонуграалы бөдөн-биле улусчу университеттерин ушунинге база өскерилгелер болуудан. Оларның кичээлдерине кол черин партияның XXIV съездиниң материалдарын, СЭКП ТН-ның Пленумнарының шийтирилери, коммунисттик тургузуушкунуң чууга айттырларын өөренири эземп турар.

Тулу, транспорт болгаш көдө ажил-агый амыдакчыларын мергежилни бедилерине дуулаар техника-экономика уганышкынын улусчу университеттериниң ролу дыка угаткан. Чижээ, Кызылда тулу таазы-биле эртем-техниктиг деп-недн университеттеринде тулу экономиканың болгаш башкарылганын, тулу технологианын, оны организастаарын болгаш механизастаарын база бригадаларын факультеттерин чедикшичин ажиллап турар.

Улусчу университеттерин чон ортузунга ат-аадыр алып, дынакчыларын чартк кезин ажилчынар болгаш колхозчулар боулу турары өөрүчүгү.

Ылачала-даа бистид республикада улусчу университеттерин организастап турарында чептер ам-даа бар. Чандык районнарда өөрилген турарларын саны эвээш, ылачлага көдө ажил-агый бижилерин университеттериниң шоолау медреселди ал-баан. Ак-Довурак хоорайда, Хову-Аксы суурда, харылаа болгаш садык организациларында техника-экономика билгилериниң университеттери тургустуулан.

Улусчу университеттерин өөредилге-кижизиделгелди ажилында шийтирелгенин айткылар хей. Чамдык черлерде кичээлдерин иде-теория таалазы-биле кууду депилге эртирик, чууда лекциялар номчуру-биле кызыгарларын, теорияны болгаш партияның политикамын чууга айткыларын хандыр өөрениргине база тайылбырларынче чогуу кичээл-гейин салбай, эртем-техниканы эң чаа чедикшикерин үетурде болгаш көдө ажил-агыйда мурнакчы дуржулганы пропагандалаарын кууду депилгелди чогуу турар. Дынакчыларын өөредилгени болгаш кижизиделгенин илдепкейлиг хевирлерин, техниктиг херекселерин кошкак ажиллап турар.

Район база хоорай бүрүзүнче улус ажил-агый болгаш култураны хогудериниң планыныга үндээлээш, улусчу университеттерин тургузар, калбартыр, ажилчыларын, колхозчуларын, аныктарын аразына тайылбыр ажилын күш-тедилерин тургаш, дынакчыларын санын көвүдөдил дугайында хемчеглерин алыр негетинин турар. Перспективтиг планирны тургузарда, улусчу университеттерин бодик мергежилди башкылар-биле хандырылгыне ола кичээлгейин салдыр чугаа. Дынакчыларга лекциялар кылыр-биле партия, совет амыдакчылары, улус ажил-агыйның специалисттерин, эртемни болгаш чогадычы интелектиниң төвөлдөкчилерин өөлөдөдил херек.

Партия комитеттериниң тааламыдан улусчу университеттерин амыланга удурутуган болгаш хыналдамы күнетедирери оларга эргежок деткичине, дуулаамчыны көргүзери чууга. Ылангы дынакчылар болгаш башкылар-биле доктаамаал ужуражын, улусчу университеттерин ажилын партия организациларына чуугаа алып, оларны амыдаларына таарым-чалыг байдалдарын тургууса эки.

1974 чылда улусчу университеттерин ажилын токсу беш чылдык дөрткү чылдың планын онаалдарын чедикшикниг күтүлгелерине илде болурунче уганылар ужураут. СЭКП ТН-ның декабрь (1973 чыл) Пленумунуң материалдарын, СЭКП ТН-ның партияга, чоңга Кызырын өөренири-биле тускай кичээлдерин эртирери чууга. Бүгү дынакчылар-ажилчылар, колхозчулар болгаш специалисттер-бо чылдын улус ажил-агыйның планирны додуу болгаш ажыр куу-селдери — беш чылдык чедикшикнин доозарына, чурттуу экономиктиг күчүзүн улам угаткыларына, совет улустун материалдыг чагай чоруун база куятураут депилден бедилеринге тодаракчы ужуу-дузаның дээрин ханымы-биле медресе билген турарын чедип адыр херек.

ТОДАРАДЫКЧЫ ДӨРТКҮ ЧЫЛДА ШАЛЫПЧЫ АЖЫЛДААЛЫҢАР!

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

СЭКП Топ Комитетиниң партияга, совет улуска Кыргырын Улу-Хем районун ажилчы чокнары калба-биле танышыл, чүдүлгүзүп деп-кип, 1974 чылда улам кичээлдерин ажилдаары-биле бедилерин социалисттик хууу-лгелери алган. Районга 40 ажык көзөк черге партияны Кыргырын танышкан. Ачаа 130 хире кичи санал берип, чүре чуугаала.

Улу-Хемниң мурнакчы ажил-агый—«УТКА» 25 чыл-ы сохотун салбырларына, бригадаларына шүтү-зүнга партияның Кыргырын танышкан. Ажил-ишчи бүрүзү токсу беш чылдын тодаракчы чылдыга эң эвээш чарыг-далдыг, эки шынары, эңне-хей продукцины бээр дээш шүдүрү ажилдаарын азаан. Сохотун малчынары, хову амыдалдары, механизатор-лары сөгдүн өзүн амыдырал-га боттандырыр-биле 1974 чылда чер болгаш мал ажилы-ның продуктуларын бүдү-редери болгаш белектерин көвү-дери дээш көдө ажил-агый амыдалчыларын Бүгү-зүл социалисттик чарыкыга илдепкейлиг киржир күзелин илестерген. «Ак-Туугу» сохотта хойжу бригадалыг, удуруткучу эки Кожай партия Топ Комитетиниң Кыргырын танышкан хуралга чүре чуугаалаш, хой-журар бо чылын алган ху-лээлгезин эле көргөш, бригада интени-биле чүс баш хойдан 88 дураганын доруруткучу алы-ны тургустуу чыгаланнар-нага дыкшаңган. Ону малчы Т. Эрээ-оол болгаш өскелер-лаа деткээл.

Улу-Хемчилер 1974 чылдын планын онаалдарын база бедилген социалисттик хууу-лгелери күтүсүдөр дээш шалып-чы ажиллап турарлар. К. АЛЕКСЕЕВ.

БЕДИК КӨРГҮЗҮГЛЕР

Тываның тараа продуктулар белектер бугуруде эргелел-ниң коллективтериниң ажил-чынары болгаш инженер-тех-никтиг амыдалчылары СЭКП Топ Комитетиниң партияга, совет улуска Кыргырынга бодик күш-ажилчы көргүзүлгелер-биле харылаарын шийтирелгелер. Ыланган токсу беш чылдын тодаракчы чылыгы болтай-гы хүнеринден эгезлээш шалып ажиллап кирикшенир. Январь 10-нүң мезээни бугу-гаар алырга эргелелди бугу-рутелери эки ажиллаан. 316 тонна сортуг далангы он хо-нукта дөртбөдөз турган, 446 тонна чедирген. 375 тонна хо-лушак чедип бүдүрген, ол

Ч. ДОСПАЧ, эргелелди кол инженер.

СОРУК КИРИИШКИН

Кыргырын ажил-ишчилерге тайылбырлап таныштырар ажил улам калбарган. СЭКП ТН-ның Кыргырын танышыл, анаа сорук кирген Кызыл-оол Алдын-оолдуң та-раажы эвөөну тодаракчы чылда бижылган участоуныга бугузуңден 20 хендерден эвээш эвөс дүрүтү алырын хууузын турар. Ак-Даш сүт-баран фермазының коллектив эртен чылда 348 тонна сүтү бүдүрген болгаш бир инекке онааштыр 1700 кг сүт сагган. Инектерин сүктүрип албелдерине болдунар-ла хем-чегелери ап турган, 1974 чыл-да сазыктын коллективни 360 тонна сүтү бүдүрер, бир инек-тенне 1850 кг-ын саар дээш өзүн берген.

Саанчылар Ховалыг Шондай-ты биле Ала Ооржак 2500 кг сүтү бир инекке онааштыр саарын хүлээнгеш, саанчыларын шүдүрү ичке кылгырган. Огу-Шол, Чечектап, Манчүрек, Шекээр болгаш өске-даа хой-жу бригадаларын конадары хураганга эгезлээш Хойжулар сакманшиктер Кыргырын дедикшишаан, малды менди ху-лээп ап доруруттар дээш со-руктуг ажиллап турар. М. СЕВЕН.

ХУЛЭЭЛГЕ АЛГАН

Партияга болгаш совет улуска СЭКП ТН-ның Кыргырын Тес-Хем районуң коллектив танышкан. Беш чылдын шийтирилги үшкү чылдыга Со-вет куртугун Улу чедикшик-кирнегине сеткил ханышаан, тодаракчы дөрткү чылда оларны улам бижылган, кө-вүдери боттарының са-

партияның Кыргырын илде-дик депкип, боу бараан саар-ылыгының январь айда пла-нын 110 хуу чедирерин, а чыл планын декабрь 20-ге чедер ажыр күтүсүдөр хүлээнгеш, уктуштур планынын алырынче өскө өөрүп кылгырган. Кыргырын-биле танышканы-ны түнеленде райпо коллек-тив бир бурлаачыларын бол-гаш аргаларын чоп ажиллап турган, 1974 чылдың бугу планын онаалдарын декабрь 25-ке чедер күтүсүдөр дээш, Д. КЫРГЫС.

БИСТИН ИЖИВИС

недлерин ай, квартал санында үндүрүп келген, Иргит Мияжик-ке удуруткуч комсомолчу-анык-тар бригадазы бригадалар ара-тыкта шийтип чоруу Кызыл туулар. Районда тудуу ижижик чок болганында бугу-ле тудуу материалдарын Кызылдан соор-тур угучага таваржыл турар бис. Улачала-даа оол кампа-лазынче кошкак кичээлге сал-дып, кайы хамаал чок чары-дар, чыйк кабас, дүжүрде те октагыландыр чоруктар кө-

вей бооп турар. Ону болдурубас дээш хемчеглерин алган. Совет Тываның 30 чыл оюн-га күш-ажилчы белектиг угу-ражыр, СЭКП Топ Комитетиниң Кыргырынга төлөстиг хан-рынын бээр дээш, күш-ажил-чы бугуруткучтуу бедилди, тус-тус кижилер болгаш бри-гадаларын социалисттик ху-лээлгелерин күтүсүдөдил чед-дир алып дээш 1974 чылда улам сорук кириниктиг амыдал-дын бистид тудууларын хууу-зы күлээнгеш. Н. ДАВЫН-ООЛ, туугужу.

БЕЛОРУС ССР. Могилевтүд синтезтен өск-таавы бугуер Ленин аттыг комбинатының коллективни токсу беш чылдык үзүнге кириштин чедикшикниг ажиллап турар. Анда бугу-дурду турар чүдү-бүрү хевиринг болгаш өнүгү химия постаавилары, техникага ажилдаар улазынар чурттуу бугу бу-луларынче чоруп турар. Бөүгү могоиле лавсандинин костю-нар, плащелер, далайга ажилдаар тырты артамчыларын, шуштурулга ленталарын, дамчыдыга ременинери болгаш өске-даа кымыларын бүдүрүп турар.

МУРНАКЧЫ ЦЕХТЕ

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шийтирилери амыдалга боттандырыл дээш Туралың амыдалар калбарында кобила-дынч даярлар депкип ажил-чыларын токсу беш чыл-дын шийтирилги үшкү чыл-дын планын онаалдарын хууу-за саа бетинде күтүсүдөр, эрес-тик ажиллаан. Амыдалар хандырылга ко-бинаты эртен чылын Бир-Хем районуң үлетур, бүдүрүге черлериниң аразына калбар-га чарыкка дээр көргүзүл-гелери чедип алып, СЭКП рай-комунун болгаш райкүсүк-омунд шийтир Кызыл туу-бале шийтиркан. Республиканың амыдалар хандырылга хо-мин-паттарының аразына чарыкка база ол комбинат шийтиркан, Тыва АССР-ниң Чоңуук амы-далар хандырылга министр-ствозун шийтир Кызыл туу-гун чедип алган. Комбинаттың цехтер аразы-на калбарган чарыкыга даар-ыналга цехти тилексин болуп, ол бугуруткуч шийтир Кы-зыл туу-биле шийтиркан, чаа 1974 чылды күш-ажилчы бе-

дик көдүрүлүшкүнүгү эгезлээш. Цехтиң ажил-ишчилери СЭКП Топ Комитетиниң пар-тияга, совет улуска Кыргы-рын танышкан, анаа улам-на сорук кирип, токсу беш чыл-дын тодаракчы чылыгынын планын онаалдарын хуууза бетинде күтүсүдөр деп бедилген хууузын алган, шалып-кы ажиллап турар. Чылдын ичте цехтин мур-накчылары өзүл, чурткамы чоңга ачы-дууза чедирерин бугу-ле чачыгарын эки шы-нарды кылыр мыла чыгар-гачык болган. Цехтин демде-лел депилген чакыкчыларын өөрүп чедирген илестерге кийи сөстери көрүп болуп. Коммунисттик күш-ажылды шийтирлер К. А. Пышкова, А. А. Финина, М. С. Вигоская олар бүдүрүге планын док-таамаал бугуру чарткы катап ажыр күтүсүдөр, боттарының ажилың бугу-ле мастерле-рин болуп, алык даарыкчы-ларга байлак дуржулганы дамчылып берип турарлар. А. КУМАК.

ЧАШ ТӨЛ МЕНДИ

Бо хүнерде мал оолдааш-кын республиканың бугу ажил-агыйларында эгезлей бер-ген, Улу-Хемниң, Жаланоз ат-тыг сохотунда бо чылдын тө-рүр 8 муң хой, 670 инек бар, чаш мал хүлээп алырынга бе-леткел бугай эвөс. Январын баштайгы хүне-ринде төртүн 470 хойну хура-ганы 477 болган. Сохот тө-вүден амдынында 6 сак-маншкити кыштагаларга үндү-рген, ол чуугаа ажилче ком-сомолчу бригаданың малчы-нары кышка база-ла эки бе-леткенер. Мал чедиге 75 тонна сирени, суланы, сава-нын кыштагаларда сөөртүп кирдирген. Малдың инти децел-күжү эки. Кыштагаларда ажал хай-ныгып, хой оолдаашкын эгезлей берген. Дотпаа Салчак баштайгы төртүтүгүн 70 ху-раганы менди алган. Ол иш-как каларчылар Кузнецк Сал-чык Салбу Маадыр оларын хоо база төртүп эгезлээш. Д. ШУЛУУ.

Сесерлиг—Бир-Хемде «Сая» сохотун мал ажил-агыйлыг салдыр. Ында 16 муң ажык илэр мады 32 колдаа үскен. Оң иштинде тос муң ажык хой бо чылды төртүр. Салбырын ажил-ишчилери СЭКП ТН-ның партияга, чоңга Кыргырын дедик, токсу беш чылдын тодаракчы дөрткү чылда малдың чаш төлүн оңча-менди камгалап алып, кыштагаларын органи-зацыстыг эртирер дээш ажил-лап турар. Салбырын Долдат Манган-оолга удуруткуч ийн дугаар Д. КАРА-ООЛ.

ДЕЛЕГЕЙНИН БҮГҮ ДИПТЕРИНДЕН МЕДЭЭЛЕР

ДАШТЫКЫДА
ПРАГА. Чехословак ажи-чорук бюрду «Четок» арт-кен чыл дургузуда ажил-чо-рудулаанын түнелдин үндү-рүгө. Ол бюрочуд дуза че-дирип келгеннин ачызында ЧССР-ге 1973 чылда 530 муң турбет даштык чурттардан келген барган. Оларын 370 муңу ССР-ден болгаш социа-

баштайгы 600 бажынчы чоңга хүлээдил бээр. 1974 чылдын планында румын найысылалга 27 муң бажынчы тулар дээш. **ХАНОИ.** Генуядан «Аус-траде» судно Хайфонга чеде бергеш, чык үлетурге бо-лан тудуу материалдарын үлестүрүп ажиллаар ставко-лар, керилер-биле катал ме-дичина приборларын, эмпер айман аппарат берген. Ол ба-раанларын шүтүзүп итали ажилчы чокнарының организа-тааны Вьетнамга дуулаамчы фондуюнуң ашка-хорентизм-биде садып берген. **БУХАРЕСТ.** Бухарестини тудуужулары январын сөөлдүрүр чаа чылда туткан

ажила телвирин улгаттыра-ры, шөөл хууузаанын улазы-ры болгаш арааннарга ты-рыккан бөлөлгелерин чүс хуу төлөрин негеп турар. Ад-министрация ажилчыларын тускай төлөлдери-биле чууга-лажырындан оталааш, судно-лар бүдүрүлгезин түр хаар деп чарлаан. **ОТТАВА.** Канадага чурттаарынын чарыгдал-шүддели 1973 чылда 9,1 хуу улгатаан. 1951 чылдан бээр ол чарыг-далдын эң улуг хемчээлдиг артааны ол. Алыч-чем продук-туларынын өртөө 17 хуу арт-таан. Ону Канаданын статис-тика бюрү дыкшаңган. **НЬЮ-ЙОРК.** Техас штатын

Портчечес хоорайында «Мобил ойл корпорейшн» компанияны эң хой нефть кадаларга өр-линг чанык дүжүстерге ор-хын түгөн. Кывар чуул кадал-галаар лыкпир 20000-дан 70000 барель чедир хемчээл-диг кончук улуз саваларга от доран халлап чеде берген. Кожанында хоорайларын шүт-тузуудан өрт өжүрер өртүлөр келетер, чоугада нефть бол-гашаарлар завочке өрт чар-лапса дээш, шулуругу демисел чорупу турар. **СИНГАПҮР.** Сингапурга Лос-Анджелестен январь 5-те чедер берген америк пассажир лайнерини кывар чүдүл төне боорге, лайнер Конконга ту-руп алган. Бай 200 хире амер-икийнар делегейни долгаыр дөш он-биле алыч-чорук кы-лып чораян. Ол лайнериниң суднолар артыштырар компа-ниязынын өзлери Конконгтан ийке оң чоок-кавызында далай өртөзүлгелерин дөшөл ажилдаар кывар чүдүл ап чадаан, январь 1-де эгезлээш болгаш үш ай дургузунда үр-гүчүлээр дөш ол аян-чорукта ара сокоткан деп чарлаан. Лайнериниң пассажирлери АКШ-че чанар самолөт биле-тери тыпыспен берген. **ЛОНДОН.** Кейптаун хоорай-нын ийи уругурут, 25 харыг чурткакчызы Сью Роузенковид ийнетеп алды уруг божупкан.

Чадаана ортумак школазын 1960—1961 өөрөдөлгө чыгында доосканилардан тудужулар, механизаторлар, көдө ажалыгын тускай эртемингери, башкылар, эмчилер дөш өскө-даа язам-бүрү мергежилдик кижилери тыптып үнгөн.

— Мен база оларым-биле кады ортумак школазын доос-кан дугайында документини алган хиремде, чогуу калды тускай эртемингери алдырыммы шийтирбегенин турдум — деп, Дадар Күдерековна сактым чугаалап турар.

Комсомолу уруу өөрөдөлгө-зүн уламчылар арта чок бол-ган. Баан-Талаа школазынга интернатка кижизилдик башкы болуп ажаллап чеде бер-ген. Битчи чаштарыны ортузу-га кижизилдик ажалын чору-дул, оларым өөрөдөлгөзүн-де дузалажым, урууларым хосту-шактары солуу, утка-шынар-ым эрттирер дөш ажаллап тур-ду, өөрөдөлгө чымы билдир-пейн эрте берген. Өөрөнөр бе, азы ажаллаар деп айтыр-ою мурунуга тургустунуш

ШУДУРГУ ЧҮТКҮЛ-БИЛЕ

кеген. Ыччалажок, ол уруу-ларга, а уруулар анаа чыгыга берген, школа, өөрөнкчилер, оларым солуу амдыраалы дуушту ону классчыны башкы-нын хундушту болгаш берге ажалынче сонуургалым хай-ныктырган. Ычан Кызылдын башкы институтуну педагогика факультетинге бот-өөрөдөл-гө-биле өөрөнрин күзөөнерин хузаан ал турар дугайында чараал кестуу келген. Дадар Монгуш — анда бот-өөрөдөл-гө-биле өөрөнп кирин алгаш, районду уаус өөрөдөлгө кил-дингине келген, ажаллап кыш-таан школазымче чоруларым дилээн.

Баан-Талаа школазын баш-кылар коллективин анык кыс-тин ол шийтиршин чүдүлдү-түшкүн-биле хузаан алгаш, 3-ку класска башкыларым сүмөлээн.

— Баштайгы үеде берге-

дөшкенин хой тургулаан. Ин-тернатка кижизилдикчээрине боолаарга, башкыларым нарын шыкаш сагындырган. Ыччалажок башкылар коллективни ме-ни кичээнге ала, уаут дузаны чедирген. Башкылар кичээл-еринге тургучу олурду, чет-пестерин илередин, сүмелерин берин турган. Ыладын Селен-ди Тулаш, Алексей Самбуу, Алек-сандра Ховалыт шыкаш хой чыларда ажаллап келген баш-кылар мээ башкы ажалым-ныч орук айтыкчылары болган — деп, Дадар Күдерековна чугаалап турар.

Анык башкы ажалымныч чакыттары чоорту билеп ап, институтка теория талазы-биле өөрөнп алган чүдүлдери прак-тикага ажаллап, чүткүлдү өөрөнп турган.

Ою соонда чаа программа-ны шалгыга эгелээн. Башкы-мы мурунуга чаа соруталар

болгаш бергенер тургустунан. Дадар Күдерековна 1960 чыл-дан эгелеп семнарларга үкү-тел чок өөрөнп келген, эге-класстарга чаа программа Эу-гаар ажаллаарын өөрөнп ал-ган.

— Чаа программа Эугаар ажаллаары солун-даа, берге-даа. Ыччалажок өөрөнкчи-лерин бүү тала-биле бил-дин болурунга кокуу та-рымчалык. Чаа программалык база бир өкөзгүч чүдү болза амдырал-биле харылаа-лым. Оок-биле ажаллаары башкы кижинде чогадыкчы чоруку, кичээл брүзүүн солуу хылдыр эрттирерин, анда хы-намчылы белеткенирин негээр — деп, чугаалап-дыр.

Ычанга башкы кичээл брү-зүүнге хой солуу чүдүдери ажаллап турар. Чижээ, өөр-өнкчилер арай туруп, шакы-рай бергенде кичээлге таа-

рыштыр солуу оюнарым, ты-ымсыктарым, үлөгер чугаала-рым, шүдүктери, дүрген чу-галдарым ажаллап турар.

Өөрөнкчилердин ажал-чынын бирден бирөө чок би-лар, кичи брүзү-биле ажалы-тал ажаллап турарымны аты-зында башкынын класстыда багай демдекти өөрөнкчилер чок.

Дадар Күдерековна школада илелдейт хой-интиги ком-мунистерин бирээзе. Партия органоууларында даалгазын Эугаар эге класс башкыларын методикти каттыкчынын удушту турар. Ол ра-йонда херэжесинер чөвүлжи-нин кешинүү. Башкынын эгелээшкенин Эугаар чамдык солуу ажаллаарын методикти каттыкчынынга болгаш херэ-жесинер чөвүлжесинге чору-ткан.

А. ЧАРАШ-ООЛ.

ЧУРУКТА: коммунист Дадар Күдерековна Монгуш өөр-өнкчилер-биле кичээл соонда. Фотоу авторуну.

ӨӨРЕДИЛГЕГЕ, ДЫШТАНЫЛГАГА-ДАА...

Кызылдын башкы училеще-зине «Мергежилни камгала!» деп конкурстарын чору-дары чачыл болган. Чижээ, школа-пioneer ажалымны сал-бырынын сургууларында иди-лди маргылдааны мынаар эрттирп турар. Болук брү-зүндө 1-2 иржикчинин те-муулар. Маргылдаанын орга-низациялары оларга диктантын-ны бижилер болгаш үдүр-дөдүр хынадыр. Ою соонда киржик-чилер класска аас-биле са-наашкына тускай кичээлди эрттирер, база чаа теманы тайылбырларда каргүзү хер-екселерин шийир азы ою бо-ху кылым алар. Класска чаа иржи база өөрөдүр...

Маргылдаа көрүктүдериин болгаш шийинги комиссиянын хынадаанын эртер, тус-түс иржикчилер боттарынын тем-ынгыр, мерген чоруун көргү-рерин ордалдыр.

Бо өөрөдөлгө чылынч бирги чартында план Эу-гаар «Чеде, спортчулар!» деп маргылдаа эрттирген биз. Орта баштай иржи белеткеди хы-лаар, ою соонда спортчулар кандыг-бир мергежилгенин кү-үсөдүн билери, өскө кижиян кылган мергежилгезинге ший

демдеги салыры дөш өскө-даа чүдүлөр бар. Болуп эр-кен «Чеде, спортчулар!» деп маргылдаа бирги черин 2 «в» бөлүктүн сургуулу Евгений Сыч, иржи, үпкү черлерин 3 «в» бөлүктүн сургуулары Галина Гаврилова биле Вик-тор Туров олар ээлээнен.

«Мергежилни камгала!» деп конкурстар биске кокуг со-луу эртин, болук брүзүндө шийинги белеткеди ботурун чыйгаар негет турар. Ычан-га о конкурстар болук брү-зүндө өөрөдөлгө шынарын белдерине теккиче болт.

Череде ирчаш бистин башкы училещезинин сургуулары-нын хосту шийин чөп ажал-лап билери, хой-ийини ажи-налыга илелпей өки. Ычан-га шийтапыр хушпер, ке-жээлер халас эртер, кандыг бир солуу чүдүлөр албан бо-лур.

Корней Чуковскийнин чо-гаал ажалымга тураскааткан кежээ, «Чеде, уруулар!» деп маргылдаа. «Салерини-биле кады бис, чили патриоттар!» деп конференциязы солуу эр-кен.

Иржиг беди утка-шынар-дыг эрттирген кежээлер, ян-зы-бүрү спортчу маргылдаа-

Антарктидада «изиг»

«Харыг деп катан «изиг» келген» — деп, Антарктидада совет поларжылар мезээлге: «Сөлүтү хушперде брү-ле ста-нцияларда термометрлер хоруу-ларында монету суллары хари утла оя-чээрби градус ору шу-рай бергилээне болгаш ам-даа көдүрүбүшкан.

Планетанын оок полюзуна-ла — 1960 чылдын августта куду темературасын тутан рекорду — казыр 88,3 градус демделеттегинин Восток ста-нцияда бези январь 10-да «үтүл» казыр 13,6 градус болган. Станцияныч үр чы-ларда ажаллап келгенини дүргүзүндө «ою кыптакчылар» бир-ле дугайында тускай камгалал деп чокка арыг агаарга элээр үр кыштанжыр аргалып болган.

Иржиги обсерваторияда — калар үш градус, чашкын чал турар! Бажыңгыштарын шийка тарып хой-хой чыл-ларда чыгыган кайтыр дүргөн эрп эгелээр. Антарктида-нын эя докуун агаар-бой-дустугу станцияларын бирээ-зи — Ленинградская ою-даа чыгы. Алды дугаар деп-

БАЖЫҢ-МУЗЕЙ

«Мында музей эвес, а квартиралар. Музей моон артында». Пушкинни камгалдыг черинг төвү — Михайловскыде ба-жыңгырныч бирээзинг эжинде чыгыч чарал бар. Ол са-гындыртыр артык эвес, иччалажок чамдык кижилерин док-таадып шылдаас. Хоочун эдиледер сонуургалчылары солга-лардан кестуу турар чүдүлерже кичээлге салгаш, эжитки соктаар чылдакты тып амылар. Квартираныч эзелери — кам-галалдыг черин директору Семен Степанович Гейченко биле ою калайым Любовь Джалилова олар тайылбырлыктын ролон сөзгил ханымынчы-биле күтүспер ужурга таваржып турар.

Аалчылар анаа кайгамчыгыч чүвөлери көөрлөр. Бажында чүтле бисе шийинги халым-догалары бези чүс хере. Изаа дүстүр болгаш мондунга кылган, мырында иржи чыгыч көр-пөлдүг, бижиктериг болгаш туулаарлыг халым-догалар бар. Ызаа, элтиг чөк баз ший тайылбырлар үш савалыг-лаа, орукта ал чоруур иржи кочал хере иржи-лаа халым-догалар бар. Ою сок-чарда ирак чер чоруур кижилер шаякка са-лып амыр турган.

Дүлгүлөрү, шүүчүлөр болгаш дагалар коллекциялары база солуу. Оларынч чамдыктарын беш чүс чыл мурунда кылган. Аял дугаанынга багалар куду, шуудан, эчи коңгудуулары-га С. С. Гейченко оюна чоргаралар. Оларынч үтүт барым-далаап, шаанда көдөзгич чурттакчылары орукта ким кел-чидарын баш үдүр билп амыр турган.

С. С. Гейченко аял ою солду ошталарынч төөгүзүнге хы-мыршкан юмну бижип турар.

Хандырылга экижээн

Мурунку чылдарда Бай-Хаан суурунч чурттакчыларынын суг-биле хандырылганы таарымча чок турган. Кудук казыры берге, 80—100 метр чедир казыра бези суг үмөс болтулар. Ычанга суурунч чур-ттакчылары суг хандырылганын экинжир талазы-биле негелдени хой удаа тургузуп турганнар.

Ону барымдаалааш «Тыва суг туду» трест Бай-Хаанна суг дамчыдылганын кы-лар талазы-биле улу ажалдарын кылган. Суг дамчыдар холайлары кварталдар, кудумчулар саныга кылган. Ону аксып алыр колонналары база тургускалаан. Амгы үеде суурунч чурттакчылары суг-биле эни хандырганнар. Ындыг таарымчалыг байдалды тургузуп бергени дөш бай-хаан-чылар оларга өөрүп четтиргенер.

Ол шынаш районнуң чурттакчы чо-нуң оттулар чүүл-биле хандырылганын ра-

лар, доктаамал ажаллап ту-рар болгунер, сейпалар сургууларыны идея-политик-тиг кижизилдигени утка-шы-наржылып, оларынч сагыла-чурумун, өөрөдөлгө чүткү-лү бедиткен.

Бөлүктөр аразында социал-листич чарышка бирги черин 4 «а» бөлүк ап, Динторскы-де аксуурдилар эргени ал-ган, чыл төвчүзүндө чораш келген. Амгы үеде Ленинчи заветтарынын иржиг үе-чада-зыга комсомолчулар мак бе-леткенип турар.

Училищениң сургуулары хоорайнын хой-ийини болгаш спортчу амдыралында илел-пейлиг киржин, комсомолчу иржарын фестивалыга иржиг черин, күсүк кросска иржиг, а «Саян кымы» деп хаак мар-гылдаанын бирги черин ал-ган.

Училищениң сургуулары-нын 88,4 хузу комсомолчулар, олар өөрөдөлгө-кижизилдиктеги ажалды экинжирине моон солгаар-даа улук күш бооп шыдаар.

В. ДЕМЧЕННО,
Кызылдың башкы училищезинде ВЛКСМ комитетинин секретары.

Чаагай чыттар коллекциязы

Ялтада «Массанара» комби-наттың чер алаанда шыгжа-ларында айнарад аргалары-нын кайгамчыктыг коллек-цияны калагалап турар. Чер алаандыч ол оюгай музейинде бир миллион ажыг экспонат-тары чыгган. Ханын үтпел, какаш шыгжаларыны ою ө-дөт өөрөдөлгөдө янзы-бүрү хендирер шийлер бар. Ылаа де-ла-фронтер деп аргалыг савалары оюа оварымчалыг калагалап турар. Испанияда эжилден ол суксуундук хари-кы чык чыл.

Ылаа 1755—1848 чылдарда кылан эвес, 1888 чылда үдү-дүргөн саперлары шыкаш «сууун назалычлар» база бар. Янзы-бүрү музикалар база коллекцияныч алдин фонд-зунга хамааржыр.

Бо коллекция ийи удаа аймада таварышкан. Бир дугайында — Крымга врагге-чилеринч тергилеп тургалы-нын үезинде. Ычан чер алаан-

орденнер болгаш медалдар-биле шынашкан.

Чер алаанда өөрөдөлгө аргаларынч чаа-чаа хендир-ери долул турар. Оларынч аразында ак музикал дикж. 1958 чылда Будапештинге бол-ган делегей конкурсуна ою «Гран-при» деп улук мөңгү кубукту алган. Ою совулуне «көрүлдөрдө» ол арга ою алды алгын, мөңгүн медал-дарын алган. Комбинаттын иржиг докууска кирген чээр-би беш чүтү аргалары шүтү-зү база коллекцияда калтыш-кан. Олар 21 адды болгаш бир мөңгүн медалдарын чаа-лап алган.

Коллекциянын ажыл-агыйга ужу-дузаны база бар; ою арга бодуур талазы-биле тускай эртемингери белет-кээрине ажаллап турар.

А. ЗАДУНОВ,
СЭТА-нын корр.

Башмайгы салгы—хайым

САН-ХУАН. (СЭТА). Шыдыраа талазы-биле делегей чемпи-оун ат чедип алыр маргылдаага киринер эрге дөш дөрт болук маргылдааныч бирээзинде Борис Спасский биле Бир-нини (АНШ) баштайгы салгы хайым болуп доозулган. Ажы-биле Бирн ойнаан.

Дыштанылга солун эрткен

Школатыларынч кышмы дыштанылганы Бий-Хем ра-йонунуң школаларына тускай башкадан план ботулар органи-зациязы эркен. Школатыларынч дыштанылганын ою ажалыг кылдыр эрттирерин турар. Турарынч № 2 школа-зынч өөрөнкчилер кышмы дыштанылга үезинде Хут, Би-ледин суурларын, Туран хо-райныч чурттакчыларыныч концерттер көргүсөнер. Ою алгыда өөрөнкчилер ортуу-га шыдыраа, волейбол, баскет-бол маргылдаалары, «Кок кы-дырааш» деп темалыг юмчул-га конференциязы. Чаа чыл бжызынга тураскааткан кежээ-

Жер солуу эртимиз.

Шивинг, Сунь школары-га кышмы дыштанылга солун эркен. Бо школарыга дыш-танылга эрттиреринч планга келестер айыл-биле кылган. Ус-түкү класстарынч өөрөнкчиле-ри эд бижилерге солуу про-граммалык концерттерин көр-гүскө тоолдор кезээнин эр-тирер. Хоккей, шашкара, ша-кы маргылдаалары, хаактыг сөлгүстөшкенин органи-зациясы. Ыланга Шивинг-школазынга «Кышмы аялга» деп экскурсия, хаактыг коллек-тивтин сөлгүстөшкени, юмо корулустан, «Кунтар—бистин өвүктөрү» деп темалыг пионер чыгыш урууларга со-луу болган.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ВИТАМИН «И»

Витаминер кижини бол-гаш иржиг амытанарынч амы-дыралыга эргежок чүтүга бо-лур. Олар организмге брү-дүмелер солчуушкунунарынга иржиг, мага-боттун физиолог-түч чоруулааны күштелдирип база организмни камгалаары аргаларын бедилеп турар. Ол шыкаш ченин шыш шингээл-еринге олар база эргежок чу-гула. Витаминер янзы-бүрү ченинде, илангыч балык үзүнде болгаш янзы-бүрү но-гааларда, кат-химистерде бар.

Ичанга витаминерин янзы-бүрү халдырылгы арты-лардан баш үдүр камгалаар, витамини четпестерин болду-рус, организмни быгыт чо-руун бедилер сорулга-биле ажыглап турар.

Бистин чуртувуста үдүш-терин шийилед ажалын кал-баа-биле чорутканынч түнө-лянде ногааларын, чачистер-нин болгаш үнүштерин ви-тамин үлөшүрүнге деректиг эч үвөлдү сөрттарын тышкан. Бо-

Кеша чанып келген

Мурмансктин чурттакчызы Евдоким Ивановна Шаруха-нын бажыңгыра ол хун улук хөлээзин көдүрүргө: Кеша дээр чугаалаар попугай чыккен. Даштык борзан-шуурган мы-рай дендин, бажыңгыр үмө-ри бези коргунуч. Кешанын янзы биле аялы—Эра биле Фляя дээр попугайлар — одуу холду-рүзүлдер кийгыр келген:

— Ke-nal, Ke-nal.

Полар дээрбизинч мындага попугайларын төл төдүрүч кокуг хаал болтулар. Ыч-чаарга Евдоким Ивановнаныч чугаалаар попугайлары кара чаныс чурга чамдыларын. Ою төртүтүрнеге куш заи-нин дилээ Эугаар ол черде зоопарк ажалдыкчыларыныч белеткел берип турган хушай ченири-даа дузалаан чалаас.

С. ТАНЗЫН-ООЛ,
пенсионер.

Ч а а к и н о

«Т. П. Шаповалов мен мен»

Жуков, Баграмян, Штеменко болгаш өскө-даа шыларгай совет полководчуларын эртин келген оруунуң дугайында сактымшынын номнары чоңуң сонуургалыныч төвүде ту-руп турар. «Мосфильм» киностудиязы «Бедик ат» дээр ат-тыг ийи кезектиг, уран-чечен фильминч «Т. П. Шаповалов мен мен» деп бирги кезээн үндүргөн. Ийинг кезээн ам-даа тир-тырп турар.

«Т. П. Шаповалов мен мен» деп фильме эрги армияныч бодуун пралорингиден шыларгай, совет шерин назалыныч чедир оруп, депшип келген кижиян дайынчы оруун көр-гүзүп турар. Шаповаловтуң өвүр-хевиринде чалгыс кижиян эвес, а биске билдингир сугагай полководчуларынч овурун интизми-биле хаара тудуп, скирген.

Бо чаа кино республиканың экрандарында үнүп эгелээр. Уж фильминч көөрүнчө далаажырар.

Я - ШАПОВАЛОВ Т. П.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ АДРЕЗИ: 667000

Бызыла, Шетинкин-Кравченко кудумчуу, бажың № 3. ТЕЛЕФОНАРЫ: Редакторун 24-63, редакторун ораакчыларынын 35-24, пропаган-да килдинин 23-54, харымсалгалы секретарынын 23-35, парийжж амдырал килизинин 37-13, культура килизинин 23-54, казы ажал-агы килизинин 21-47, үлөштүр килизинин 22-64, чага килизинин 41-27, информация база совет тургузуг килизинин 20-60, бугала-териятын 31-75, корректорларын 27-41. Солун келбейн барганга 32-75 телефонче доглаар.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Пар. ана 2. Тираж 15,953 ЧАГЫҢ № 309.

Тыва АССР-ни Министрлер Чөвүлдэлийн Ном үнүрер чер, оюаграфия болгаш ном садымнын талазы-биле өргөлелин тивографиязы. (Бызыла Шетинкин-Кравченко кудумчуу бажың № 1). ТС—00027.